

I danskens væksthus

Tiltrængt grundbog i sprogets brug er lærd, letlæst og vidunderlig konkret

Af *Christian Nicholas Eversbusch*

“Lille kat på vejen. Hvis er du, hvis er du? Jeg er sgu min egen!”. Få ting er mere forjættende for den moderne dansker end at kunne gøre kattens ord i Piet Heins gruk til sine egne. Vi vil så gerne være originale, og skønt man nærmest dagligt hører talemåden: “Der er ingen grund til at genopfinde den dybe tallerken”, så er det netop det, mange af os føler, vi bør. Vi skal jo vise, at vi kan selv. “Don’t imitate, innovate!”, som Hugo Boss’ slagord forkynder, og det til trods for, at Boss fremstiller noget af markedets mest konservative herretøj. At det nye og selvstændige er godt – uanset kvalitet i øvrigt – er en tanke, man også tager for givet i sprogets verden. “Hun har sin helt egen stil” er omtrent den prisværdigste egenskab, der kan hæftes på en sprogbruger, til trods for, at vi alle gennem ni tiendedele af vor gang på jord automatisk bliver kopier af hinanden; af vore forældre, af vore lærere, af vore foresatte på arbejdet, af vore yndlingsforfattere, af underholdningsbranchens ikoner osv. Livet er én lang række af lån.

Dette var man mere på det rene med i oldtidens sproglige dannelse. Her vidste man, at det kræver slid og slæb at nå dertil, hvor man kan begynde at udvikle blot en smule originalitet, og efterligningerne var derfor sat i system. De blev indgående behandlet som *imitatio* i romernes retoriske lærebøger. Alle tiders største taler, sagføreren og senatoren Cicero, tilrådede således, at man stillede sig ned på Forum Romanum og lurede de bedste folketalere kunsten af som led i egen skoling. Det er netop denne reto-

riske pædagogik, der folder sig ud i professor dr.phil. Peder Skyum-Nielsens prisværdigt anvendelsesbetonede nye grundbog *Godt danske* (Odense: DR Syddansk Universitetsforlag 2008).

Befriet for hvidkittet sprogvidenskab

Skyum-Nielsen er som uddannet retoriker og erfaren praktiker lykkeligt befriet for det, Modersmål-Selskabets formand, Bent Pedersbæk Hansen, har kaldt for den “hvidkitlede sprogvidenskab”. Dvs. den rent beskrivende tilgang, der sætter en ære i hverken at bedømme sprogbrug normativt eller foreskrive god praksis, men til gengæld er i stand til at teoretisere enhver sproglig foreteelse så langt bort fra menigmands fatteevne, at den forekommer aldeles uvedkommende. Man kunne som eksempel tage spørgsmålet: Hvad er der blevet af *r*’et i ord som *vurdere* og *normalt*? Hvor en tilhænger af rent beskrivende sprogvidenskab som svar herpå ville nøjes med at “konstatere en stigende økonomisering med udtalen af svag-konsonanten *r* i nudansk”, ville en retoriker sige: “Åbn munden!”. Løsningsorienteret som han er i kraft af sit daglige arbejde med at undervise radio- og tv-journalister, bringer Peder Skyum-Nielsen således også en *r*-opgave i *Godt danske* (s. 351): “Prøv at udtale alle dette lille afsnits eksempler på natuRlig, Rigtig og klaR vis – geRne tRe elleR lidt fæRRRe gange”, dermed vil du lettere undgå “at få en foket atikuleing”. Blandt de bedste hadeeksempler fra tv-avisen, Skyum-Nielsen her bringer, er “hoMON-fåsydånø” for *bor-*

Christian Nicholas Eversbusch (f. 1971) er cand.mag. i retorik og underviser i kursusvirksomheden RHETOR.

monforstyrrende og “däneng maGÆdø” for dronning Margrethe.

Humlen i denne tilgang er altså, at når vor sproglige dovenskab har ført os ind i en tilstand, hvor vi ikke længere kan høre, hvad vi siger til hinanden, så er det ikke teoretisk sprogbeskrivelse, men praktiske stemmeøvelser, der er brug for. Her har de æterbårne medier en særlig vigtig rolle at spille, som Skyum-Nielsen påpeger i en kronik i *Jyllands-Posten* den 8. april 2008:

DR's syv kvalitetsbegreber (fra 2005) hedder: 1. troværdighed – 2. dybde – 3. originalitet – 4. klarhed – 5. nærvær – 6. dynamik – og 7. nytteværdi. Men karakteristisk nok optræder der *ikke* noget kvalitetsbegreb, som specifikt og helt tydeligt peger på sproget.

Det kan undre så meget mere, som DR udgør nationens vigtigste sprogværksted. Værterne og reporterne i DR og hos TV 2 påvirker (...) danskernes sprogvaner og -mønstre mere end næsten alle andre grupper i dag.

Derfor må disse personer som sproglige fyrtårne lyse op på en ordentlig og positiv måde. Men det gør de desværre alt for tit ikke.

At rette op på denne tilstand og sikre, at

forbedringen holder mindst en generation til, er Skyum-Nielsens daglige beskæftigelse. Ud over at træne de stemmer, der til daglig strømmer ud af vore radio- og tv-højtalere, underviser han nemlig også kommende nyhedsformidlere i sin egenskab af professor ved Institut for Journalistik på Syddansk Universitet i Odense. Her forestår Skyum-Nielsen tillige forskningsprojektet *Mediesproget nu*, der har til formål at give et samlet billede af de landsdækkende tv-kanalers sprogbrug i dag og dernæst målrette den kvalitetsforbedrende indsats. Bogen *Godt danske* er et omdrejningspunkt for samtlige disse bestræbelser. Den er på én gang en grundbog til undervisning, et register over gamle og nye udtryk, en logbog fra et sprogværksted og et overflødigshorn af praktisk begrundede bud på, hvad kvalitet er i såvel skrift- som talesprog.

Ved at tilbyde så forskellige ting bygger bogen samtidig bro over en kløft, der har det med at blive bedrøveligt dyb i vore dages bogavl, nemlig kløften mellem videnskabelighed og anvendelighed. Alt for ofte må vor tids kompetencesøgende praktikere således ty til popudgivelser, fordi forskerne forsømmer at skrive teoretisk velfunderede brugsbøger.

Om dette så skyldes manglende formidlingsevne eller det stigende pres for (i stedet) at publicere internationalt får stå hen. I hvert fald er det umindelige tider siden, der sidst er udkommet en bog på dansk, som fagligt solidt og samtidig umiddelbart anvendeligt gennemgår alt fra ordføjningslære til metaforer, fra tekstlig komposition til fynd og vellyd, fra oplæsning til kropssprog. Altså groft sagt: Alt det, man i den klassisk-humanistiske tradition forventer af en ordentlig lærebog i retorik. Lad os se nøjere på værket.

Blegverberi og kraftverberi

Skyum-Nielsen ser sig selv som en gartner i sprogets have. Derfor ved han også, at man sjældent gør klogt i at plante smukke vækster, før man har anlagt et ordentligt bed. *Godt danske* tager således ikke straks sin læser med på opdagelse blandt sprogbloomsterne, men begynder med sætningen, dens rammer og bestanddele. Vi går fra forfelt til bagfelt, kigger på sætningsemner og bygger trappediagrammer, men særlig bevågenhed får *blegverberiet*. En af Skyum-Nielsens hovedpointer er således, at alt for mange danskere udpiner de samme udsagnsord år for år, så der hverken kommer kraft eller kulør i deres sproglige vækster: "Især går det galt ved den udstrakte og fantasiløse brug af verbet *varv*. Dette minimal- eller ligefrem nulverbum har som bekendt nutids- og datidsformerne *er* og *var*. Og når disse former dominerer, siver kraften mere og mere ud vores sætninger" (s. 39).

Til kærkommen afveksling anbefaler Skyum-Nielsen sin læser en to sider lang plukliste over *kraftverber*, han har indsamlet med sine journaliststuderende (s. 46–47), og man kan kun give gartneren ret i, at det ville lyse op i de verbale gråtoner, hvis vi flittigere betjente os af karakterfulde udsagnsord som: *glane, gække, bjergtage, blåne, fræse, kølbale, mæske, ramponere, skrante, snadre, spankulere, stolpre, toffe, udfrutte* og *ækvilibrere*. Tilsvarende ville mange nyhedsreportager nyde godt af større afveksling i de ofte så blege anførelsesverber. Som eksempel herpå giver professoren udklip af artikler, hvor samtlige citater efterfølges af et: "siger NN" (s. 80). Hvorfor dog ikke – spørger Skyum-Nielsen – strø nogle knapt så afblegede anførelsesverber ind imellem? Hvad med "afslører NN", "gisner NN", "erklærer NN", "afværger NN" eller "småfilosoferer NN"?

Igen mærker man tydeligt, at Skyum-

Nielsen er på klassisk retorisk grund. I oldtidens retorskoler gjaldt nemlig afvekslingens kunst for en særlig fornem disciplin – herfra stammer også udtrykket "forandring fryder" (*variatio delectat*). En af renæssancens flittigst trykte lærebøger var Erasmus af Rotterdams *De Utraque Verborum ac Rerum Copia* (Om righoldighed i ord og idéer), hvori den kendte nederlandske humanist gennemgår de talrige grammatiske og stilistisk-retoriske manøvrer, hvorved man til stadighed kan variere sine sætninger, så ens læser konstant vil føle sig både intellektuelt stimuleret og æstetisk behaget. Selv viser Erasmus duelligheden af sin systematik ved at formulere sætningen "Dit brev har glædet mig virkelig meget" på 150 forskellige måder!

Ordarkæologi, krydsild og sproglige dødboldsituationer

Ånden i denne righoldighedens retorik går igen i de kapitler af *Godt danske*, Skyum-Nielsen har fået Radioavisens eminence Ole Meisner til at bidrage med. F.eks. viser afsnittet 'Ordarkæologi', at Meisners sproglige begavelse omfatter langt mere end den suverænt klangfulde stemme, han i årevis har kvalificeret nyhedsudsendelserne med. Den tidligere studievært anbefaler f.eks. striber af hengemte gloser genoplivet i nyhedsformidlingens tjeneste: *ramsaltet, tugte, vindbojtel, brystholden, flanere, formumme, hjemfalden, opirre, yppig* og mange flere. Ikke fordi alt gammelt er godt, men fordi mange af de hengemte gloser byder på en udtryksfuldhed, Meisner savner i de anglovlugære verber, han hudfletter i kapitlet 'Haderen'. Hvorfor skal f.eks. *alting, der tages af bordet, forkastes, opgives, aflyses* eller *skrinlægges*, i dag bare *droppes*? Og hvorfor skal alt, der tidligere *begyndte, indledtes, etableredes, dannedes* eller *grundlagdes*, i dag bare *starte*?

En lignende forudsigelighed og fattigdom på nuancer ser Meisner i politikeres og Christiansborg-journalisters idelige fodbold-metaforer: Oppositionen er *modspillere*, der følger udviklingen *fra sidelinjen*, den mindste ujævnhed bliver til *et selvmål*, statsministeren danner ikke regering, men *sætter holdet*, ombudsmanden udsteder rask væk både *gule* og *røde kort*, nye lovforslag kommer *på banen*, og hvis man udskyder behandlingen af dem, er de *sparket til hjørne*. Meisner giver i det hele taget en fin skitse af 'Klichéens anatomi' (s. 143ff). Én tese går ud på, at de flokskuløse automatord byder sig til for den, der egentlig ikke har meget på hjerte, men ønsker at lyde dynamisk.

På samme måde identificerer Meisner et grinagtigt overforbrug af dramatiserende udtryk i medierne: Salget af flødeis om sommeren *stiger* ikke blot, nej, det *eksploderer*, unges hashmisbrug er ikke bare *stort*, nej, det er *massivt*, når noget er foruroligende, er det ikke bare *alvor*, men *blodig alvor*, valutakurser *dykker* ikke bare, nej, de *styrtdykker*, og når meninger brydes i tv, skal det for enhver pris lyde som en kamp på liv og død: *Duellen*, *Krydsild* og hvad debatprogrammerne ellers får af dødbringende navne.

Billedets magt

Dermed være selvfølgelig ikke sagt, at sammenligninger, metaforer og andre sproglige billeder altid er grinagtige eller behøver være overdramatiske.

I det fyldige kapitel 'Billedet' fører Ebbe Grunwald – lektor i mediesprog og kollega til Skyum-Nielsen på Syddansk Universitet – således læseren gennem et væld af presseklip, der på mangfoldige måder viser, hvordan "billedet former sit emne" i positiv forstand (s. 212). Grunwalds eksempler er lærerige og han kommenterer dem indfølende.

Hvor trivielt er det f.eks. ikke at skrive: "Ærø er dybt afhængig af en stadig strøm af ydelser fra det offentlige system", når man i stedet – som journalisten Lasse Ellegaard – kan kropsliggøre problemet og skrive: "Ærø er en anakronisme, der kun kan trække vejret gennem de offentlige ydelsers jernlunge" (s. 227)? Og hvorfor sige: "Alt, hvad den amerikanske præsident gør, har historisk betydning", når man – som to metaforiserende journalister fra *Jyllands-Posten* – kan udtrykke samme tanke således: George W. Bush "er den kuglepen, der skriver direkte i verdenshistorien"?

Billeder er mange ting. I det senere kapitel 'Artiklen' viser Grunwald deres potentiale i f.eks. portrættet. Her som en kombination af sammenligninger og beskrivende tillægsord:

Slipset var løsnet og jakken krøllet som efter flere års flyrejse. Ansigtet lignede som altid en uredt seng. Men glimtet bag de tunge øjenlåg afslørede, at Tommy Kenter var både glad og overrasket. (*Jyllands-Posten*)

For skribenter er der også meget at lære i Grunwalds kapitel 'Fortælleren' (s. 316ff), hvor vi med et par medrivende uddrag af Peter Øvig Knudsens bøger om besættelsestiden får vist forskellige greb, der kan give ens læser illusionen af selv at overvære historiske begivenheder fra første parket. Man læser interesseret om placering af synsvinkler og om sceniske rekonstruktioner på grundlag af øjenvidneberetninger, og senere får vi prisværdige påmindelser om, hvad *casen* kan udrette. Grundwald viser f.eks., hvordan et potentielt belastende emne som samfundets ensomme tabere kan få adgang til den velvillige nysgerrighed hos læseren i kraft af enkeltpersonen: "Dan skal dø alene" (s. 288).

Førende forsker i fynd

“Dan skal dø alene”, den overskrift ligger godt i munden. Det er der flere grunde til, og det kommer i høj grad *Godt dansk* til gode, at Peder Skyum-Nielsen er landets førende forsker i fynd og klem; en stor kender af kortformer, for nu at bruge endnu et bogstavrim. Det er nemlig den slags, kapitel seks handler om. Skyum-Nielsen har arbejdet så indgående med emnet, at han ej blot nikker indforstået til Shakespeare-maksimen: “Korthed er viddets sjæl”, men har udtænkt en formelig skala over fynd. Den har fem trin. På første trin finder man den maksimale fynd og på femte trin den maksimale fylde. Første trin eksemplificerer Skyum-Nielsen med “Brændt barn skyr ilden” og femte trin med en konstrueret udvanding af dette gamle ord (s. 265): “Blandt endnu ikke konfirmerede personer af begge køn, der har været udsat for indgående kontakt med forbrændingsprocessers oxidative forløb, næres en udbredt modvilje mod gentagen berøring med samme”.

Som man vil kunne fornemme, er der sjældent anmelderroser at hente på trin fem. Normal prosa vil oftest ligge på trin tre og fire, gerne isprængt et par slående sætninger på trin to, hvis ikke ligefrem trin et, der dog ellers er forbeholdt overskrifter, slagord, mottoer og lignende. Der, hvor Skyum-Nielsens systematik for alvor bliver interessant, er, hvor han – som en anden Erasmus af Rotterdam – anbefaler manøvrer, ved hvis hjælp man kan forny sin fynd. Der opstilles otte sådanne manøvrer, der i øvrigt alle har forbillede i den romerske retorik:

Udvidelse: Et kendt fyndord gives nyt liv ved at få tilføjet et påhæng. Som eksempel herpå anfører Skyum-Nielsen den også i anden henseende retorisk relevante dobbelt-

sentens “Man skal høre meget før ørerne falder af – men ikke før øjnene falder i”.

Indføjelser: Somme tider kan indsættelsen af et enkelt *n* forandre ganske meget, som når *Politikens* ‘At tænke sig’ lader en kannibal tale “med mand i munden”.

Kombination: En bevidst sammenblanding af flere fyndord, f.eks.: “Tidens tand, der læger alle sår, vil også snart lade gro græs over dette”.

Udskiftning: Til eksempel anføres her Storm P.-perlen: “Når et legeme nedsænkes i vand, så ringer telefonen”. Den gamle læresætning skifter altså fysiklokalet ud med badeværelset.

Ombytning: Skyum-Nielsens eksempel: Den meget rejsende svenske konge fik af pressen rettet sit valgprog fra “För Sverige i tiden” til “I Sverige för tiden”.

Afkortning: En operation, man ofte tyer til, når et fyndord er så indarbejdet, at kun anslaget behøves: “Mange bække små...”.

Sammentrækning: F.eks. fodboldoverskriften “Farvelkjær”.

Skift af ramme: Dvs. at et kendt fyndord får ny betydning ved at blive anbragt i en anden sammenhæng. Når træbranchen f.eks. gør “Kommer tid, kommer råd” til sit motto, bliver “råd” jo ikke længere helt så prisværdig en ting at vente på (Skyum-Nielsens eksempel).

Ved første øjekast kan det måske virke som en sær, akademisk syssel at op- og inddele fyndord, men mange ville blive behørigt overraskede, hvis de hørte, hvor meget et reklamebureau kan fakturere for et fyndord som “Hvem ka? Bilka”, “Venstre ved du,

hvor du har” eller “Today, Tomorrow, Toyota”. I hænderne på rette vedkommende er gartnerens gennemgang af sproglblomsters dyrkning, pasning og podning altså guld værd. Fyndens fidus er jo, som Skyum-Nielsen minder om, at “det slående bli’r stående”.

Du danske stemme, kom ud af dit gemme!

Der hvor *Godt dansk* imidlertid hæver sig helt over andre af tidens lærebøger i dansk sprog, er i inkluderingen af det talte sprog. Sprogets have færdiganlægges med Skyum-Nielsens kapitler ‘Vellyden’ og ‘Personen’, hvor det er stemmen og kropssproget, det handler om; tilnærmelsen til den kommunikationsmæssige totaloplevelse, om man vil.

“Hvad der snubler i ørets forgård, kan ikke komme ind og virke på følelsen”. Formaningen fra den romerske retoriker Quintilian er så aktuell, som var den udtænkt for netop vor danske mumlekultur. Thi selv advokatens dygtigst udtænkte argumentation i de kløgtigst formede sætninger vil jo falde til jorden, hvis hans stemme ikke formår at bære den gennem nævningenes ører, og det er selvfølgelig derfor, Skyum-Nielsen indlægger diverse øvelser til fremme af f.eks. en skarpere udtale. At hviske guldalderdigte af Christian Richardt med spændte læber foran et spejl er én af de manøvrer, hvorved gartneren vil undgå nyhedsoplæseres opgylden af et “amsfåm”, når det, de egentlig vil sige, er “ar-bejds-mar-keds-re-for-men”. På en og samme tid er det æsteten og den nøgterne praktiker, der taler her. Vi er tilbage ved det døende danske *r*.

Også danskernes overforbrug af stød og tryk parret med hangen til hurtignakkeri i vor stressede tid bærer dog – ifølge Skyum-Nielsens velbelagte analyse – store dele af

skylden for, at vi sjældnere og sjældnere forstår, hvad vi siger til hinanden. “Og der kan ENHVER jo SIGE sig SELV, at det kan RISIKERE at RUINERE ENHVER ALMINDELIG FAMILIE”, en tv-journalist lagde således otte kraftige tryk inden for denne frases blot sytten ord; et eksempel på *trykkesyge* (s. 392). En smitsom sot, der forkvakler forståelsen ved at fremhæve alt som lige vigtigt. Den har en udløber, Skyum-Nielsen kalder for *tumpestrykket*, hvilket indebærer betoning af bl.a. uvæsentlige udsagnsord, som i eksemplet: “Anders Foghs smil ER stivnet lidt på det sidste”. Hermed fremstår nyhedsoplæserens pointe fejlagtigt som værende: “Der er jo dem, der har benægtet det, men smilet er altså stivnet.”

Forum Romanums folketalere på nettet

For at undgå slige misforståelser og i øvrigt give vore tilhørere lyst til at lytte til os, har også fraseringen stor betydning. Skyum-Nielsen indlægger derfor en øvelse i at læse Ribbjergs novelle *Snemanden* op – med de rette pauser (s. 368). Ja, styrken og selv klangen i ens stemme kan tillige blive bedre ved øvelse. Inspiration i så henseende tilbyder *Godt dansk* ved at henvise til en side på nettet, der knytter sig til bogen. Her har Skyum-Nielsen lagt en række forbilledlige lydclip ud, som i bedste romerske *imitatio*-stil kan danne grundlag for læserens arbejde med sig selv. Det er også lidt nemmere end at skulle tage på Forum Romanum.

Nej, det er sandelig ingen skam at øge sin sprogbeherskelse ved at låne klang af Ole Meisners stemme, tilegne sig Ribbjergs gehør for pausen eller kopiere Storm P.’s indføling i fyndens fidus. Der er ingen grund til at genopfinde den dybe tallerken, men til gengæld 464 siders gode grunde til at købe *Godt dansk*.